

Krzysztof Kietliński

Podstawy zobowiązań moralnych Izraela w nauczaniu proroków z VIII w. przed Chr.

Collectanea Theologica 71/4, 25-38

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF KIETLIŃSKI, WARSZAWA

PODSTAWY ZOBOWIĄZAŃ MORALNYCH IZRAELA W NAUCZANIU PROROKÓW Z VIII W. PRZED CHR.

Jednym z zaleceń II Soboru Watykańskiego był postulat, by w teologii moralnej rozważać problemy moralności chrześcijańskiej w oparciu o Pismo Święte Starego czy Nowego Testamentu¹. Sobór zachęcał odczytywanie sensu moralnego wezwania Bożego skierowanego do człowieka w świetle egzegezy i teologii biblijnej. W Konstytucji Dogmatycznej o Objawieniu Bożym czytamy: „Bóg, sprawca natchnienia i autor ksiąg obydwu Testamentów, mądrze postanowił, by Nowy Testament był ukryty w Starym, a Stary w Nowym znalazł wyjaśnienie” (KO nr 16).

Natomiast, chcąc właściwie odczytać Pismo Święte Starego Testamentu, nieodzowne jest spojrzenie przez pryzmat ówczesnej historii czy kultury. „Musi więc komentator szukać sensu, jaki hagiograf w określonych okolicznościach, w warunkach swego czasu i swej kultury zamierzał wyrazić i rzeczywiście wyraził za pomocą rodzajów literackich, których w owym czasie używano” (KO nr 12).

VIII w. przed Chr. zasługuje na szczególną uwagę, gdyż jest to początek profetyzmu pisanego². W księgach prorockich znajdujemy religijną, a także społeczno-polityczną interpretację tych czasów. Wydaje się, że księgi te wiernie oddają obraz stosunków społecznych w Izraelu i Judzie³.

Powołani przez Boga prorocy: Amos, Ozeasz, Izajasz i Micheasz, mieli za zadanie odpowiedzieć na problemy czasów z VIII w.

¹ „Szczególną troskę należy skierować ku udoskonaleniu teologii moralnej, której naukowy wykład, karmiony w większej mierze nauką Pisma Świętego, niech ukazuje wzniosłość powołania wiernych w Chrystusie i ich obowiązek przynoszenia owocu w miłości dla życia świata” DFK nr 16.

² Por. J. Blenkinsopp, *Sage, Priest, Prophet*, Louisville 1995, s. 115.

³ Por. P. M. McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, London 1999, s. 143-150.

przed Chr.⁴ W oparciu o stare tradycje przypominali narodowi jego moralne powinności. Oceniali zachowania społeczno-moralne, głównie w odniesieniu do Boga, samych siebie czy innych narodów.

Ocena moralności społeczeństwa Izraela przekazana przez proroków z VIII w. przed Chr. była niezwykle surowa. Sądzieli, że Izrael porzucił podstawowe zobowiązania moralne oparte na zasadach wybrania, przymierza czy prawa Jahwe; dlatego utracił rację dalszej egzystencji. Zaznaczali, że kult zewnętrzny nie może zastąpić realizacji praw przymierza. Piętnowali przemieszanie narodowe, a także zapowiadali groźby i kary, mające spaść na wiarołomny lud. Podkreślali, że właściwa postawa moralna Izraela winna polegać na łączeniu obowiązków moralnych wobec Jahwe z obowiązkami wobec człowieka⁵.

Wydaje się istotne znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy rzeczywiście łamanie praw przymierza prowadziło Izrael z VIII w. przed Chr. nieuchronnie do dezintegracji społeczeństwa, a nawet utraty tożsamości narodowej? W etyce biblijnej jest to ważna kwestia, gdyż zagadnienie naruszania przykazań Jahwe zdaje się wskazywać na powszechność występowania tego problemu w Starym Testamencie.

Zasadniczo do VIII w. przed Chr. wybranie, przymierze i prawo były czymś oczywistym dla narodu, gdyż zostały objawione dawniej i na nich opierał się byt Izraela. Nie było potrzeby, aby zobowiązania moralne uzasadniać dawną tradycją czy odwoływać się do ich podstaw danych przez samego Boga. Wiadomo było, że różnorakie przepisy czy nakazy były zgodne z dziesięciorgiem przykazań i kodeksem przymierza. Wydawało się zatem, że nie podawano w wątpliwość możliwości wykonania zobowiązań moralnych Izraela w stosunku do Jahwe. Przypominano jedynie narodowi, że one nadal obowiązują⁶.

Jednak praktyka życia Izraelitów wskazywała, iż zaczęto podważać zasadność wypełniania powinności moralnych. Naród zdawał

⁴ Por. W. Vogels, *Amos, Osée, Michée*; J. Vermeylen, *Isaïe*, w: P. M. Bogaert i in. (red.), *Dictionnaire encyclopedique de la Bible*, Brepols 1987, s. 50n., 944n., 826n., 619-625.

⁵ Por. D. E. Gowan, *Theology of the Prophetic Books. The Death and Resurrection of Israel*, Louisville 1998, s. 25-36, 38-43, 52-54, 61-65.

⁶ Por. L. Stachowiak (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, Poznań 1990, s. 264n.

się zapominać o przykazaniach, uznając je za zbędny balast historii. Izrael utrzymywał, że nie przynoszą one obecnie żadnych korzyści. Zaczęto kwestionować główne pojęcia moralne lub nadawano im opaczny sens. „Miłość bliźniego jest według nich słabością, pokora upodleniem człowieka, łagodność i cierpliwość – niezdecydowaniem i tchórzostwem, czystość serca – zgwalceniem natury, trzeźwość – dewiacją, uczciwa, rzetelna praca – małostkowością”⁷. Zatem cnotą dla Izraelitów były nawet występki, jeśli tylko przynosiły zysk i zaspokajały ich grzeszne upodobania. Izraelici stopniowo zacierali różnicę pomiędzy dobrem a złem, chcąc samych siebie postawić ponad prawem. Moralność ograniczyli do subiektywnych przekonań; dobro liczyło się wtedy, gdy przynosiło korzyść, a w każdym innym przypadku uważane było za zło. Prawo Boże i wynikające z niego zobowiązania moralne uznawali za niepotrzebny ciężar, pozbawiający radości życia. Izraelici przedkładali zatem postawy grzeszne, nie dopuszczając refleksji na temat późniejszych konsekwencji⁸.

Niepokojąca rzeczywistość stanu moralnego narodu była dla proroków wyzwaniem do szukania uzasadnienia obowiązywalności zobowiązań moralnych dla współczesnego pokolenia Izraelitów. Prorocy, oskarżając Izrael o przენiewierstwa, jednocześnie wzywali do nawrócenia, przedstawiając narodowi konkretne pouczenia moralne. Zaznaczali, że dawniej przykazania były łamane przez jednostki, natomiast obecnie cały naród sprzeniewierzył się wobec Jahwe. Dlatego przykazania, które miały doprowadzać naród do doskonałości moralnej, teraz stawały się podstawą sądu nad grzesznym ludem. Prorocy z VIII w. przed Chr., nawiązując w swoim nauczaniu do dawnych tradycji Izraela, czyli do Bożych obietnic, przymierza i prawa, starali się nadawać im nowy, bardziej aktualny, wymiar. Stanęli zatem przed koniecznością przypomnienia na nowo zobowiązań moralnych narodu wobec Boga⁹.

Pokazanie tych kwestii w świetle biblijnej nauki moralnej Starego Testamentu jest celem niniejszego artykułu.

⁷ E. Zawiszeński, *Księgi Proroków. Wstęp szczegółowy i egzegeza wybranych fragmentów*, Pelplin 1995, s. 61.

⁸ Por. *tamże*.

⁹ Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. B. Widła, Warszawa 1986, s. 466.

Wybranie

Podstawą wybrania Izraela przez Jahwe była Jego miłość do narodu, a także wierność obietnicom danym w przeszłości potomstwu Abrahama¹⁰. „Spośród wszystkich ludów Bóg wybrał jedynie Izraela, wyprowadził go z niewoli, zawarł z nim przymierze, nadał mu prawo, wprowadził do ziemi obietnic i uczynił swoim ludem”¹¹. Ten wolny wybór Jahwe, uczynił z Izraela naród, któremu Bóg wyznaczył wyjątkową rolę w historii. Bóg jawił się jako stwórca Izraela, który od początku podjął działania zbawcze wobec narodu¹². „Jedynie was znałem ze wszystkich narodów na ziemi” (Am 3,2).

Wybranie Izraela było bezinteresownym darem Jahwe, gdyż ani wielkością, ani wysokim poziomem moralnym, nie zasłużył sobie na taką decyzję Boga. „Pan wybrał was i znalazł upodobanie w was nie dlatego, że liczebnie przewyższacie wszystkie narody, gdyż ze wszystkich narodów jesteście najmniejszym” (Pwt 7, 7). W wyniku tego Bożego wyboru, potwierdzonego następnie przez zawarcie przymierza i otrzymanie prawa, Izrael znalazł się w bliskości świętego Boga (por. Am 3, 2)¹³. Wybranie było zatem znakiem niczym niezasłużonej Bożej miłości do narodu, okazywanej tak wyraźnie w czasie wydarzeń wyjścia z niewoli egipskiej, przejścia przez pustynię, kiedy Bóg opiekował się swym ludem¹⁴. Bóg jak ojciec w stosunku do dziecka cierpliwie troszczył się o swój naród, który najczęściej nie doceniał tej ojcowskiej opieki. „Gdy Izrael był jeszcze młody, umiłowalem go i z Egiptu wezwałem syna mego. Wiodłem ich za sobą pętami dobroci, więzami miłości; postępowałem w nimi jak człowiek, który niemowlę tuli do swej twarzy” (Oz 11,1.4).

¹⁰ Najpierw Jahwe wybiera jednostki, a następnie jako Bóg Abrahama, Izaaka i Jakuba (Wj 3, 16) przez Mojżesza powołuje Naród Izraelski, który czyni swoim ludem, jednocześnie stając się Bogiem Izraela; por. P. Buis, *Élection*, w: P. M. Bogaert i in. (red.), *Dictionnaire encyclopedique de la Bible*, s. 396. Termin *bāhar* pojawia się stosunkowo późno, ale idea wybrania jest obecna w początkach dziejów Izraela. Por. L. Stachowiak (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, s. 149.

¹¹ Z. Tracz, *Izrael jako naród wybrany na szczególną własność Jahwe*, w: E. Szewc (red.), *Światła Prawdy Bożej*, Łódź 1996, s. 213.

¹² Por. Z. Małeckki, *Świadectwa proroków o stwórczym działaniu Jahwe*, w: T. Dola, R. Pierskała (red.), *Uj Mysterium Paschale Vivendo Exprimatur*, Opole 2000, s. 284.

¹³ Por. J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. B. W. Matysiak, Warszawa 1999, s. 29.

¹⁴ Por. M. Gołębiowski, *Podstawowe elementy orędzia Starego Testamentu*, AK 99 (1982) z. 3, s. 397.

Izraelici byli przeświadczeni, że skoro zostali wybrani, zasługują na wyjątkowe miejsce wśród narodów. „On cię wtedy wywyższy we czci, sławie i wspaniałości ponad wszystkie narody, które uczynił, abyś był ludem świętym dla Boga twego, Jahwe, jak sam powiedział” (Pwt 26, 19). Uważali, iż Bóg będzie na zawsze gwarantem ich pomyślności. Akcentowali wybranie, traktując je niekiedy jako dogmat. Błędnie sądzili, że Bóg na mocy wybrania i obietnic jest zobowiązany do ocalenia Izraela niezależnie od jego uczynków¹⁵. Zapomnieli, że naród ich został wybrany „nie dzięki swej sprawiedliwości ani prawości serca swojego (...). Wiedz, że nie ze względu na twoją cnotę Pan, Bóg twój, daje ci tę piękną ziemię na własność, bo jesteś ludem o twardym karku” (Pwt 9, 5a. 6).

Prorocy mieli trudne zadanie polemizowania z takimi poglądami. W swym orędziu przypominali, że wybranie nie jest wyłącznie przywilejem, ale może być również podstawą do większej kary w przypadku zaniedbań. Bóg bowiem nie może tolerować zła, tym bardziej że popełnia go lud wybrany, pouczony o woli Jahwe. Wybranie było dla Izraela jednocześnie wezwaniem do wypełnienia pewnych obowiązków. Bóg, inicjując relację miłości z narodem, pragnął zrealizować specjalne plany, które domagały się właściwej postawy ludu Bożego. Otrzymując przywileje, naród wybrany został zobowiązany do odpowiedzi na to powołanie moralnym życiem¹⁶.

Izrael od czasów wyjścia z ziemi egipskiej stał się ludem Jahwe i według zamiarów Bożych powinien być nim na zawsze. Wierna miłość Jahwe spotykała się jednak z niewdzięcznością, gdyż odpowiedzią Izraela było między innymi uleganie bałwochwalstwu. Historia Izraela świadczyła raczej, że naród pozostawał głuchy na wołanie Jahwe. Mimo że Bóg dał Izraelowi solidne podstawy moralne, objawiając normy prawa czy przymierza, naród popełniał coraz cięższe grzechy. Przewrotna postawa Izraelitów nie zdołała osłabić miłości Boga do narodu, określonej przez proroka Ozeasza jako czuła miłość macierzyńska¹⁷.

¹⁵ Por. G. R. Afiński, *Idea wybrania Izraela według Oz 9, 10-17*, STV 34 (1996) nr 2, s. 5n. Jahwe np. wybrał Syjon oraz zawarł przymierze z Dawidem, gdzie jego dynastia będzie rządziła po wieczne czasy. Ideał takiego królestwa był przekazywany następnym pokoleniom. Por. 2 Sm 7, 4-17.

¹⁶ Por. K. Markłowski, *Księga Amosa*, w: M. Peter, M. Wołniewicz (red.), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 1984-1991, s. 1238.

¹⁷ Por. S. Kozioł, *Bóg ojcem ludu Bożego w symbolice prorockiej*, w: „Czyn... człowieka od da mu zapłatę”, Tarnów 1999, s. 68n.

Jahwe w przeszłości wielokrotnie napominał swój lud – dopuszczając różnego rodzaju nieszczęścia – że niewłaściwie odpowiada na Boże wyróżnienie, jednakże Izraelici nie przywiązywali wagi do tych ostrzeżeń. Prorocy podkreślali, że złe życie Izraela było nie tylko wzgardzeniem miłością Boga, ale także lekceważeniem Bożego wybrania. Obecnie wybranie Izraela stało się zatem podstawą do zapowiedzi sądu nad wiarołomnym narodem. „Słuchajcie, niebios, nakłoń uszu, ziemio, bo Jahwe przemawia! Jam synów wychował i wyniosł wysoko, lecz mnie zdradzili” (Iz 1, 2)¹⁸.

Prorocy ukazywali powagę sytuacji Izraela: tym razem spotkanie Boga z grzesznym narodem będzie związane nie z łaskami, lecz z sądem i nieodwołalną karą. Wybór Izraela dał mu szczególne przywileje, ale sprzeniewierzenie się było powodem tym surowszych kar. Dzień Jahwe, na który niecierpliwie czekali, spodziewając się nowych dobrodziejstw, miał być czasem bezwzględnego karania za odwrócenie się od Bożej miłości i wybrania. Idea wybrania nie zdezaktualizowała się wobec odrzucenia jej przez współczesnych, ale miała odnosić się do przyszłości, po oczyszczeniu narodu z grzechów¹⁹.

Przymierze

Bóg w historii zbawienia zawierał z ludźmi przymierze, aby mogli uczestniczyć w Jego życiu²⁰. „Dziś uzyskałeś to, że Pan ci powie-dział, iż będzie dla ciebie Bogiem, o ile ty będziesz chodził Jego drogami, strzegł Jego praw, poleceń i nakazów oraz słuchał Jego głosu. A Pan uzyskał to, żeś ty dziś obiecał być ludem stanowiącym

¹⁸ Podobnie dla Amosa wybranie Izraela stało się podstawą do uzasadnienia zbliżającego się sądu i zagłady; por. Am 3, 2.

¹⁹ Jahwe wobec przyniewierstw może odrzucić naród, ale wybranie obowiązuje nadal w tym sensie, że Bóg wybierze na nowo Izraela (Iz 14, 1), po jego grzechu i zniszczeniu w postaci Reszty; por. J. Guillet, *Wybranie*, w: X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, tłum. K. Romaniuk, Poznań-Warszawa 1982, s. 1082.

²⁰ Por. J. Giblet, P. Grelot, *Przymierze*, w: X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, s. 825; M. Gołębiewski, *Podstawowe elementy orędzia Starego Testamentu*, s. 394. Na starożytnym Wschodzie zwyczajowo zawierano przymierze, w którym akcentowano takie elementy jak: wspólne wydarzenia historyczne; relacje partnerstwa pomiędzy stronami; zasady zachowania się w przyszłości; obrzędowość będąca przypieczętowaniem zawartej umowy. Por. R. Rubinkiewicz, *Troska narodu wybranego o kulturę*, w: G. Witaszek (red.), *Życie społeczne w Biblii*, Lublin 1997, s. 160. Dyskusyjne jest znaczenie i pochodzenie terminu *berit*; por. L. Stachowiak (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, s. 143.

szczególną Jego własność, jak ci powiedział, abyś zachowywał Jego wszystkie polecenia” (Pwt 26, 17n.)²¹.

Inicjatywa zawarcia przymierza pochodziła od Boga, który aktem swojej łaski, a nie ze względu na zasługi narodu czy licząc na jakąś wdzięczność, pragnął zrealizować zbawcze plany wobec Izraela. W przymierzu został także zawarty pewien porządek moralny dany Izraelowi przez Jahwe²². Przymierze zobowiązywało naród wybrany do wypełnienia powinności moralnych i religijnych, do posłuszeństwa wobec przykazań etycznych, czyli obejmowało należną postawę wobec Boga (por. Oz 4, 6)²³. Ten wyjątkowy związek pomiędzy Jahwe a narodem był zaproszeniem Izraela do odpowiedzi, miłości, wierności i służby²⁴. Zatem zawierając przymierze Izrael jednocześnie zobowiązał się do zachowania prawa Bożego. Dzięki przymierzu stawał się narodem bliskim Jahwe, mającym trwałe podstawy egzystencji w przyszłości. Izraelici otrzymali miano „synów”, a Bóg był ich Ojcem, który troszczył się szczególnie o swój lud, aby bez przeszkód mógł się rozwijać²⁵.

Dawne przymierze pojmowano jako układ między Jahwe a Jego ludem (było ono obwarowane zobowiązaniami, obietnicami i przekleństwami), który Bóg zawarł z narodem, aby doprowadzić Izrael do życia w jedności z Nim. Idea przymierza oznaczała dla narodu żydowskiego wpisanie go w ekonomię zbawienia. „Dla Izraelity Starego Testamentu wierność przymierzu stała się warunkiem Bożego błogosławieństwa, a niewierność – przekleństwem, gdzie błogosławieństwo było nieproporcjonalnie większe. Nie proponuje On przy tym tego przymierza jako czegoś dowolnego, lecz suwerennie je ustanawia, a wierność przymierzu nakazuje pod groźnymi sankcjami moralnymi – ciężkiej winy i odpowiedniej do niej kary”²⁶.

²¹ Przymierze jest przede wszystkim wezwaniem Boga, skierowanym do serca. W Prawie i u Proroków owo wołanie Boże rozbrzmiewa bez przerwy: „Słuchaj, Izraelu” Pp 4, 1; 5, 1; 6, 4; 9, 1; Ps 50, 7; Iz 1, 10; 7, 13; Jr 2, 4; por. Oz 2, 16; 4, 1; Rdz 17, 7n.; Pwt 29, 11n.; Kpl 26, 12; 2 Krl 11, 17; 2 Krl 23, 3.

²² Por. É. Lipiński, *Alliance*, w: P. M. Bogaret i in. (red.), *Dictionnaire encyclopedique de la Bible*, s. 35n.

²³ Por. J. Kudasiewicz, *Historia i teologia Przymierza*, w: S. Łach, M. Filipiak, H. Langkammer i in., *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*, Lublin 1975, s. 121.

²⁴ P. Buis analizuje przymierze najpierw jako obietnicę, a następnie jako zobowiązanie; por. P. Buis, *La Notion d'Alliance dans l'Ancien Testament*, Paris 1976, s. 47-59, 75-104.

²⁵ Por. E. Zawiszeński, *Księgi Proroków*, s. 36.

²⁶ A. Jankowski, *Biblijna teologia przymierza*, Katowice 1985, s. 16.

Po śmierci Salomona, monarchia podzieliła się na królestwo północne i południowe, rozpoczął się proces zmian, którego skutkiem było powstawanie nierówności społecznych w nowo powstałych państwach na niespotykaną dotąd skalę. Porzucono stary model państwowości, opierający się na związkach plemiennych, powiązany z przymierzem, a nie wypracowano jeszcze nowego. Dotychczas w społeczeństwie izraelskim nie było większych różnic klasowych, a o charakterze struktury społecznej, kwestiach spornych czy wzajemnych zobowiązaniach decydowało prawo przymierza. W VIII w. przed Chr. zmiany zaszły tak daleko, iż można mówić o zachowaniu przymierza jedynie w sensie deklaratywnym. Praktyka życia wskazywała, że niewielu w Izraelu uznawało obowiązywalność przymierza z Jahwe, co utrzymywało rozwarstwienie społeczne²⁷.

Systematycznie co pewien czas odczytywano dawne dobrodziejstwa Jahwe z racji sprawowania obrzędów, a także potwierdzano przymierze Boga z narodem²⁸. Jednak przymierze rozumiano raczej jako zabezpieczenie narodu na przyszłość, aniżeli zachętę do wierności jego wymaganiom. „Zobowiązania przymierza, jeśli w ogóle nie utraciły swego znaczenia, pojmowano jako sprawę czysto kultową, której wymaganiom można było zadośćuczynić – i w przekonaniu Izraela tak właśnie się działo – przez szczegółowo opracowany rytuał i hojne wspieranie narodowych przybytków”²⁹.

Prorocy, odwołując się do przymierza, piętnowali grzechy narodowe, ukazując wyjątkową niewdzięczność narodu w odniesieniu do tylu łask otrzymanych od momentu wyjścia z niewoli do objęcia w posiadanie ziemi. „Odrzucali pogląd, że pozycja Izraela jako narodu wybranego przez Jahwe opierała się, na modłę pogańską, na pokrewieństwie, ziemi i kulcie albo że przymierze z Jahwe zobowiązywało Go bezwarunkowo na przyszłość lub też, że zobowiązaniu wynikającemu z przymierza można było zadośćuczynić przez gorliwe spełnianie przepisów religijnych”³⁰. Piętnowanie kultu pogańskiego czy łamania prawa przymierza było kontynuacją naucza-

²⁷ Por. L. Stachowiak, *Grzech narodu wybranego i możliwość ratunku według Iz 1, 2-17*, RTK 24 (1977) z.1, s. 8.

²⁸ Pwt 31, 10b-11 podkreśla, że należy odczytywać księgę przymierza i przypominać zobowiązania co najmniej raz na siedem lat podczas sprawowania kultu.

²⁹ J. Bright, *Historia Izraela*, tłum. J. Radzycki, Warszawa 1994, s. 269n.

³⁰ *Tamże*, s. 273.

nia dawniejszych proroków, jak w przypadku Natana w odniesieniu do Dawida czy Eliasza walczącego z wyznawcami Baala. Według proroków wypełnienie zadań wynikających z przymierza nie mogło ograniczać się tylko do kultu, tym bardziej że sam kult stał się bałwochwalczy, a zatem obrażał Boga. Zdawali sobie sprawę, że przymierze zostało złamane wskutek odrzucenia miłości Boga, z jednoczesnym oddaniem się Baalowi; a zatem Izraelici mieli być wkrótce poddani surowemu osądowi Jahwe (por. Am 4, 4n.; 5, 4-6).

Niedochowanie wierności przymierzu dotyczyło jedynie Izraela, gdyż wydarzenia z życia ludu wybranego wskazywały, że Bóg do tychczas wywiązywał się z zawartego przymierza; nie można było Mu zarzucić jakiegokolwiek zaniechania. Wierność Boga została posunięta do ostatecznych granic. Była bowiem znakiem łaski, na którą Izrael nie powinien liczyć łamiąc przymierze³¹.

Przymierze zostało zerwane wskutek porzucenia fundamentalnych wartości etycznych przez naród. Jedną z nich była nieznanomość Jahwe, wynikająca z braku pragnienia poszukiwania czy doświadczenia Go. Znajomość Boga miała rodzić w narodzie synowską miłość, a także określać właściwe relacje między współbraćmi. Kapłani ponosili winę jako nauczyciele narodu, gdyż w celu uzyskania korzyści materialnych nie troszczyli się o czystość religii (por. Oz 4, 5-6). Naród zbuntowany przeciwko Bożym przykazaniom, łamiący sprawiedliwość, odznaczający się postawą niewierności i braku zaufania względem Jahwe, ostatecznie utracił szczególne więzi z Bogiem³².

Naruszenie przymierza z Bogiem zostało omówione przez proroków w aspekcie sytuacji materialnej narodu. Pomyślność materialna, według proroków, zależała od wypełnienia przymierza. Wszelkie dobra materialne, jak zboża, moszcz, świeża oliwa, srebro i złoto (por. Oz 2, 10), były ofiarowywane Izraelowi przez Jahwe; jednak obfitość tych darów była uwarunkowana posłuszeństwem wobec Boga. Niestety, naród często o tym zapominał, przede wszystkim w czasach koniunktury gospodarczej. „O sprawę Pana nie dbają, ani nie baczą na dzieła rąk Jego” (Iz 5, 12). Porzucenie zasad przymierza w czasach dobrobytu było wzgardzeniem Jahwe, nara-

³¹ Por. S. Potocki, *Złość grzechu w nauce proroków sprzed niewoli babilońskiej*, RTK 9 (1962) z. 3, s. 93.

³² Por. J. Droid, *Księga Ozeasza*, w: S. Łach (red.), *Pismo Święte Starego Testamentu*, Poznań 1961, s. 51.

żało naród na karę w postaci uprowadzenia do niewoli, a także prowadziło do zerwania przymierza³³. „Kiedy ich pasłem, byli nasyceni, lecz w tej sytości unieśli się pychą i o Mnie zapomnieli” (Oz 13, 6).

Tragedia narodowa państwa północnego również była wyjaśniana przez proroków w oparciu o przymierze, które zostało złamane wskutek licznych grzechów. Dla Judy, popełniającej podobne występki, miało to być ostrzeżenie, że jeśli nie powrócą do zachowywania przymierza, ściagną na siebie katastrofę. Pomimo wielokrotnego naruszania przymierza, Izrael nadal miał misję przekazywania zbawienia następnym pokoleniom, a plany Boga nie mogły zostać zniweczone³⁴.

Według W. J. Doorly’ego, w przepowiedniach Amosa, Ozeasza, Izajasza czy Micheasza nie mamy przykładów na użycie słowa *bērith*. Jednak teologia przymierza jest w nauczaniu proroków nieustannie obecna. Przymierze pomiędzy Jahwe a Izraelem, jako nie mający końca traktat, można było wyjaśnić przez częste używanie metafory. Toteż w ustach proroków przymierze nabrało nowych aspektów, gdyż położyli oni akcent na miłość Boga, cierpliwie oczekującego wzajemności ze strony narodu³⁵.

Interesującą interpretację przymierza u proroka Amosa podaje P. F. Ellis, który doszukuje się wspólnych tendencji teologicznych u Amosa i Jahwisty.

- „1. Bóg wybrał Izrael spośród narodów (Am 3, 2);
2. Wybór ten został dokonany z miłości do Izraela i całej ludzkości (9, 7);
3. Izrael zignorował ponawiane nawoływania do nawrócenia (4, 6-11);
4. Izrael ściagnął na siebie sąd i karę (4, 12; 5, 2; 5, 2; 8, 2 itd.);
5. Zawsze istniała jednak nadzieja (4, 4; 9, 8) i możliwość nowego początku, stworzona przez przebaczącą miłość Boga³⁶.

Prorok Ozeasz jako pierwszy przedstawił przymierze Boga z narodem jako małżeństwo. Podkreślał, że właściwa postawa narodu wo-

³³ Por. R. Rubinkiewicz, *Praca a oczekiwanie na lepsze jutro*, RT 45/1998, s. 104.

³⁴ Por. J. Nagórny, *Wierność Boga jako gwarancja przebaczenia i trwałości Przymierza w Starym Testamencie*, RBL 36 (1983) nr 1, s. 10.

³⁵ U Ozeasza słowo *bērith* występuje co prawda 4 razy (2, 20; 6, 7; 8, 1; 12, 2), ale 12, 2 dotyczy przymierza pomiędzy Izraelem a Asyrią; por. W. J. Doorly, *Prophet of Justice. Understanding the Book of Amos*, New York-Mahwah 1989, s. 91.

³⁶ P.F. Ellis, *The Yahwist: The Bible's First Theologian*, London 1969, s. 51n. Cyt. za: W. Chrostowski, *Ogród Eden. Zapoznane świadectwo asyryjskiej diaspory*, Warszawa 1996, s. 274.

bec Boga winna charakteryzować się miłością i wiernością, podobnie jak postawa dobrej żony, która darzy takimi uczuciami swego męża (por. Oz 2, 4n.)³⁷. Jednak naród, podobnie jak Gomer w stosunku do Ozeasza, zdradzał Boga odrzucając Jego miłość, aby oddawać się bałwochwalstwu³⁸. Rozszerzający się baalizm, był jawnym odwróceniem się od miłości Jahwe, naruszeniem przymierza. Dlatego odnowienie przymierza jako nowe zaślubiny oparte na miłości, wierności i sprawiedliwości prorok odnosił do przyszłości (Oz 2, 20-24)³⁹.

Prorocy oparli swoje orędzie na poszanowaniu przymierza z Jahwe i jego zobowiązaniach. Określając istotę przymierza w powiedzeniu: „Wy jesteście moim ludem, ja jestem waszym Bogiem” wskazywali, że przyszłość narodu jest zależna od wyboru i realizacji wymagań religijnych, moralnych i społecznych zawartych w przymierzu. Prorocy nieustannie podkreślali potrzebę realizacji powinności moralnych wynikających z przymierza. Mówiąc o zachowaniu specjalnej więzi pomiędzy Izraelem a Bogiem, wskazywali na wagę przymierza⁴⁰.

Prawo

Podstawową normą w odniesieniu do zobowiązań moralnych Izraela, daną jako pouczenie od Boga, było prawo⁴¹. „Prawo to

³⁷ Por. S. Szymik, *Matżeństwo i rodzina w Biblii*, w: G. Witaszek (red.), *Życie społeczne w Biblii*, s. 207.

³⁸ Egzemplifikacją wpływu bałwochwalstwa na Izrael było powszechne przekonanie w narodzie, że bóstwo Baal zapładnia ziemię, która przecież była własnością Boga Jahwe; por. D. E. Gowan, *Theology of the Prophetic Books*, s. 44n.

³⁹ Por. J. Nagórny, *Wierność Boga jako gwarancja przebaczenia i trwałości Przymierza w Starym Testamencie*, s. 10.

⁴⁰ Por. G. Witaszek, *Prorocy Amos i Micheasz wobec niesprawiedliwości społecznej*, Tuchów 1992, s. 176.

⁴¹ Na pojęcie prawa złożyła się kompilacja wielu przepisów prawnych, pochodzących z czasów od Mojżesza; jest dużym uproszczeniem utożsamiać prawo z Torą (*tôrāh*), stąd trudność w precyzyjnym określeniu tego terminu. Można np. wymieniać takie zbiory prawne jak: dekalog (Wj 20, 2-17), kodeks przymierza (Wj 20, 19-23, 19), święte prawo (Kpł 19-26), kodeks deuteronomiczny (Pwt 12-26); por. P. Buis, *Loi*, w: P. M. Bogaert i in. (red.), *Dictionnaire encyclopedique de la Bible*, s. 752. Por. też: P. R. Davies, *Scribes and Schools*, Louisville 1998, s. 90-92; P. Grelot, *Prawo*, w: X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, s. 768; E. Zawiszewski, *Zagadnienia społeczne w prawodawstwie Starego Testamentu*, RBL 21 (1968), s. 140-146. W poglądach na tradycję przymierza czy prawa, znane są też opinie, które odniesienia prorockie do tych idei uważają za twór redakcyjny Księgi Potworzonego Prawa; por. R. E. Clements, *Prophecy and Tradition*, Oxford 1975, s. 41-57.

praktyczny wyraz norm etycznych i obyczajowych, obowiązujących w danej społeczności⁴².

Prorocy z VIII w. przed Chr. w oparciu o przepisy prawa Jahwe określali powinności moralne Izraela, lub też wyliczali grzechy narodowe. Izraelici zostali przez Boga powołani do przestrzegania prawa, by dzięki niemu mogli poznać i realizować plany Boga⁴³. Uzasadnieniem potrzeby wypełnienia prawa była zależność przyszłości narodu od Boga, który w przeszłości zsyłał nieszczęścia za pogwałcenie prawa i nagradzał za jego zachowanie. „Dopóki Efraim pamiętał o mych prawach, był wielki w Izraelu” (Oz 13, 1). „Dlatego taka to przyszła na Izraelitów dola z tej przyczyny, że łamali prawa i nie chcieli słuchać proroków, którzy od dawna zapowiadali im taką niedolę, jeśli nie zaprzestaną czynów bezbożnych⁴⁴”.

Prorocy podkreślali, że Izrael był zobowiązany do wyłącznej służby Bogu i odrzucania innych bóstw. Słuchanie głosu Jahwe miało oznaczać wprowadzenie w czyn wszystkiego, czego Bóg wymagał, a mianowicie: bojaźni Jahwe, miłości Boga oraz zachowania prawa⁴⁵. Nie wystarczyło składanie ofiar, ale liczyło się życie pobożne, które miało polegać na wewnętrznym usposobieniu, postępowaniu według zasad prawa, które zostało objawione Izraelitom na Synaju. Prorocy zatem przypominali wartość Bożego prawa, dane go z miłości narodowi wybranemu (por. Oz 2, 21).

Prorocy, analizując problemy społeczne, gospodarcze i polityczne, rozważali je również w kontekście dawnego prawa, podkreślając, że ono nadal obowiązuje. Byli rzecznikami obrony prawa, wskazując, że życie moralne jest nierozdzielnie z nim związane i rzutuje nie tylko na więź z Bogiem, ale i na wzajemne relacje w społeczeństwie. Wszelkie niesprawiedliwości społeczne naruszały zasady prawa i na tej podstawie mogły być piętnowane⁴⁶.

Z wielką pasją zwracali się przeciwko tym, którzy nie wahali się wykorzystywać prawo, aby w jego majestacie ciemnić słabych. Warstwa możnych ustanawiała niesprawiedliwe przepisy, uderzające

⁴² A. Tronina, *Prawo i sądownictwo*, w: G. Witaszek (red.), *Życie społeczne w Biblii*, s. 133.

⁴³ Por. S. Gądecki, *Wstęp do Ksiąg Prorockich Starego Testamentu*, Gniezno 1993, s. 50.

⁴⁴ J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, Poznań-Warszawa-Lublin 1979, s. 483.

⁴⁵ Por. J. Nagórny, *Fundamentalne zobowiązania moralne Izraela w ramach etyki Przymerza*, RTK 3/1980, s. 5-8.

⁴⁶ Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, s. 676. 679.

w biedotę, przede wszystkim w sieroty i wdowy. Przewrotność bogactych polegała na tym, że na mocy prawa okradali, wykorzystywali najbardziej bezbronnych, powiększając ich nędzę, narażając na głód i cierpienie. Niemoralność takiego postępowania była tym większa, że występowali przeciwko Prawu Mojżeszowemu, które brało w obronę sieroty i wdowy; przewidywało specjalne względy dla najuboższych. Zatem w świetle władzy i prawa zagarniali skromne dobra biednych⁴⁷.

Prorocy zgodnie z przekazaną wolą Boga uzgadniali znane przepisy prawa z aktualnymi wymaganiami moralnymi wobec współczesnych Izraelitów. Izrael nie tyle naruszył szczegółowe decyzje prawne, ile zbuntował się przeciwko zbawczej woli Boga, podważył Jego pozycję jako kierującego narodem, także za pomocą prawa. Łamanie prawa było porównywane przez proroków do wykroczenia przeciwko prawom natury, co przynosiło zgubne skutki narodowi (por. Am 6, 12).

Stosunek do prawa decydował, czy były realizowane zobowiązania moralne, które Bóg nałożył na lud wybrany. „Jego przykazanie – oświeca umysł ludzki w trudnej sytuacji moralnej, pozwalając kroczyć bezpiecznie przez życie”⁴⁸. Z całą mocą „prorocy podkreślali, że odpowiedzialność przed Bogiem stanowi zasadniczy motyw zobowiązujący do zachowania prawa moralnego”⁴⁹.

Profetyzm oparł się zatem na poprzedzającym go prawie, które było przez proroków interpretowane, rozwijane i dostosowywane do współczesnych czasów. „Podkreślali przez głoszone orędzie potrzebę powrotu do Boga sobie współczesnych, gdyż święte i żywe Prawo Boże przestało być skuteczną siłą kształtującą jednostki i społeczeństwo”⁵⁰.

Prorocy izraelscy przemawiając w imieniu Jahwe uświadamiali narodowi potrzebę wypełnienia Bożych zobowiązań, jako podstawy i racji istnienia Izraela. Określali normy zachowań moralnych na bazie wybrania, przymierza czy prawa.

Zabierając głos w sprawach aktualnych, powołani przez Jahwe, dobrze wypełniali swoje powołanie, zwracając uwagę na problemy, których inni nie dostrzegali. Izraelici wybrani przez Jahwe, otrzy-

⁴⁷ Por. E. Zawiszewski, *Księgi Proroków*, s. 63n.

⁴⁸ W. Borowski, *Odstępstwo Ludu Bożego (Iz 2, 1-11)*, RBL 21/1968, s. 288.

⁴⁹ S. Łach (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, s. 174.

⁵⁰ A. Motyer, *Księgi prorockie*, w: P. Alexander (red.), *Wprowadzenie do Biblii*, tłum. B. Mierzejewska, Warszawa 1997, s. 370.

mując od Boga ziemię na własność, a także wskazówkę w postaci przykazań, mieli dobre warunki do wywiązania się ze zobowiązań moralnych. Prorocy jednak niezmiennie orzekali rzeczywistą winę Izraela; niewywiązanie się z realizacji nakazów moralnych w odniesieniu do Boga, innych narodów czy poszczególnych grup społecznych, prowadzące w końcu do zguby narodowej. Struktury Izraela były tak zdegenerowane, że według oceny proroków nie było już czego naprawiać. Na zdemoralizowany lud sam Bóg wydał wyrok potępiający. Prorocy dawali do zrozumienia, że Izrael zatracił zdolność do właściwej odpowiedzi na Boże wymagania⁵¹.

Prorocy byli niezłomnymi obrońcami nieskazananej religii jahwistycznej. Występowali przeciwko niesprawiedliwości społecznej oraz upadkowi moralnemu narodu izraelskiego, przejawiającemu się w podziale społeczeństwa na biednych i żyjących na ich koszt bogatych. Grozili karami za sprzeniewierzenie się miłości Jahwe. Nauczali, że istota religii nie polega na zewnętrznych obrzędach, ale na właściwej postawie wobec Boga i bliźniego. Podkreślali, że fundamentem, a jednocześnie powinnością moralną, dzięki której Izrael mógł zachować swoją narodową tożsamość, były trzy elementy wzajemnie się przenikające: wybranie, przymierze z Bogiem i prawo⁵².

Skutki przepowiadania prorockiego były dla narodu izraelskiego nie do przecenienia. Doniosłość nauczania proroków polegała między innymi na uzasadnieniu ponizenia Izraela przez Asyrię⁵³. Dziełactwo proroków zmuszało naród do podjęcia refleksji dotyczących kryzysu społecznego, a także miało charakter mobilizacyjny do podejmowania działań reformatorskich w Judzie, jak również dawało dobre podstawy do jej kontynuacji w przyszłości.

ks. Krzysztof KIETLIŃSKI

⁵¹ Por. D. E. Gowan, *Theology of the Prophetic Books*, s. 25-77.

⁵² Ilustracją powiązania tych trzech elementów jest komentarz P. Buis: „(...) Ce choix est officialisé par un acte juridique: l’alliance sous ses diverses formes. Il fait d’Israël la propriété de Yahvé, le peuple «saint», c.-à-d. «réservé», «mis à part». Ce peuple est choisi pour être le dépositaire de la Loi, le témoin de l’action du Seigneur dans l’histoire”, P. Buis, *Élection*, w: P. M. Bogaert i in., (red.), *Dictionnaire encyclopedique de la Bible*, s. 396.

⁵³ „However, when the end comes to the kingdom of Israel with the destruction of its capital, Samaria, in 722 or 721 B.C.E., it is simply Samaria that is used as the name of the country from which, according to Sargon II, 27,290 inhabitants are deported”, N. P. Lemche, *The Israelites in History and Tradition*, London, 1998, 53; por. K. L. Jr. Younger, *The Fall of Samaria in Light of Recent Research*, CBQ 61/1999, s. 461-482; G. Galil, *The Last Years of the Kingdom of Israel and the Fall of Samaria*, CBQ 57/1995, s. 462-474.